

УДК 347.91

ПРЕДМЕТ СУДОВОГО ЗАХИСТУ У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Тетяна ЛУЗАН,

аспірант кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка

SUMMARY

The article is concerned with the research into the subject of judicial protection in the ex parte proceeding cases, particularly in the cases of legal facts' establishing. It is noted that such a subject in the ex parte proceeding cases is the protection of inarguable subjective rights and legally protected interests of applicant. However, the subject of judicial protection in the cases of legal facts' establishing is only legally protected interest. It is emphasized that while establishing of certain legal fact in the ex parte proceeding, court only realizes legally protected interest of person and does not oblige other persons to take actions in favor of the applicant.

Key words: ex parte proceedings, legal facts, subject of judicial protection, subjective rights, legally protected interests.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню предмету судового захисту у справах окремого провадження, зокрема у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Наголошується, що таким предметом у справах окремого провадження є захист неоспорюваних суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів заявника. Однак у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, предметом судового захисту є лише охоронюваний законом інтерес. Підкреслюється, що, встановлюючи певний юридичний факт у порядку окремого провадження, суд лише реалізує охоронюваний законом інтерес особи, а не зобов'язує інших осіб до вчинення дій на користь заявника.

Ключові слова: окреме провадження, юридичні факти, предмет судового захисту, суб'єктивні права, охоронювані законом інтереси.

Постановка проблеми. У Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України) закріплено, що завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Згідно з ч. ч. 1, 3 ст. 15 ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин та інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства. Суди розглядають такі справи в порядку позовного, наказного та окремого проваджень.

Як виглядає, законодавець указує, що у всіх видах провадження однаковий предмет судового захисту. Але виникає питання, чи насправді це так, і, якщо ні, то що є предметом судового захисту саме у справах окремого провадження, зокрема, у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення? Таким чином, мета цієї статті – це аналіз предмету судового захисту у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, на доктринальному та законодавчому рівнях.

Дослідження зазначеного питання здійснювали Р.Є. Гукасян, П.Ф. Єлісейкін, В.В. Комаров, Р.М. Мінченко, С. Я. Фурса, Д.М. Чечот та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ч. ч. 1, 2 ст. 234 ЦПК України окреме провадження – це вид неპозовного цивільного судочинства, у порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

До переліку справ, які розглядаються в порядку окремого провадження, належать справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

У ЦПК України від 18 липня 1963 року було передбачено, що законодавство про цивільне судочинство встановлює порядок розгляду справ зі спорів, що виникають з цивільних, сімейних, трудових та колгоспних правовідносин, справ, що виникають з адміністративно-правових відносин, і справ окремого провадження. Згідно з ч. 1 ст. 4 цього Кодексу всяка заінтересована особа була вправі в порядку, установленому законом, звернутись до суду за захистом порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу.

На відміну від чинного ЦПК України, у ЦПК України 1963 року було відсутнє визначення окремого провадження, як наслідок, не визначався й характерний предмет судового захисту в таких справах. А в ст. 254 цього Кодексу закріплювався лише перелік справ, які суд розглядав в порядку окремого провадження.

На підставі викладеного видається, що в ЦПК України 1963 року законодавець, виокремивши справи, що розглядаються в порядку окремого провадження, не визначив їхнього особливого предмету судового захисту, і вказав лише предмети судового захисту, спільні для всіх видів проваджень, такі як право або охоронюваний законом інтерес. Тому науковці самостійно досліджували це питання на доктринальному рівні.

Наприклад, К.С. Юдельсон вважав, що окреме провадження характерне тим, що предметом судової діяльності є захист охоронюваних законом інтересів громадян. При цьому мова йде про ті інтереси, які пов'язані із виникненням, зміною, припиненням суб'єктивних прав, їх наявністю та можливістю здійснення [1, ст. 281].

В свою чергу, Д.М. Чечот зазначав, що потреба в забезпеченні юридичного інтересу, який полягає в констатації певного юридичного факту, існує в будь-якій державі. У справах окремого провадження «охоронюваний законом інтерес» заявника полягає лише у встановленні існування певного юридичного факту (події, дії чи стану).

Таким чином, справи окремого провадження характеризує захист «охоронюваного законом інтересу», а не суб'єктивного права. В одних справах окремого провадження мова йде про встановлення події чи дії, в інших – про встановлення певного юридичного стану особи чи майна. Установлення юридичного факту-дії відбувається у випадках установлення фактів реєстрації шлюбу, розлучення; факт-стан констатується під час встановлення фактів знаходження на утриманні, фактичного шлюбу, родинних відносин [2, ст. 14, 16-18].

Наприклад, П.Ф. Єлісейкін стверджував, що предметом судової діяльності виступають або матеріальні правовідносини, або юридичні факти, що обумовлює поділ справ на різні види провадження [3, ст. 5].

Автор зазначав, що необхідність у судовому захисті може бути наслідком того, що в заінтересованій особі немає документів, якими б підтверджувались факти, що обґрунтовують виникнення, зміну або припинення особистих чи майнових прав, тобто юридично значимі факти. Така обставина обумовлює відповідний юридичний інтерес.

Юридичний інтерес полягає у використанні не одного суб'єктивного права, а цілої групи прав, володільцем яких стає особа, будучи суб'єктом тих чи інших правовідносин. Метою захисту такого інтересу є також здійснення суб'єктивних прав, але лише в кінцевому підсумку він (захист) слугує передумовою здійснення прав, тоді як в позовному провадженні сам інтерес

захищається шляхом відновлення порушеного права. Юридичний інтерес у цьому випадку може бути захищений шляхом встановлення наявності (або відсутності) юридичних фактів.

Разом з тим відсутній документ інколи підтверджує безпосередньо не сам юридичний факт, а іншу подію, яка є доказом, у таких випадках мова йде про встановлення не юридичних, а доказових фактів.

Як наслідок, науковець вважав, що предметом захисту в окремому провадженні є юридичні інтереси, в основі захисту знаходиться визначення (уточнення) правового стану особи в окремих матеріальних правовідносинах. А засобом захисту охоронюваних законом інтересів у порядку окремого провадження є встановлення фактів, що мають юридичне, а інколи – доказове значення, оскільки відсутній документ підтверджує безпосередньо не сам юридичний факт, а іншу подію, яка є його доказом [4, ст. 6-9].

Однак, по-перше, необхідно зауважити, що хоча предметом судової діяльності в справах окремого провадження дійсно є лише юридичні факти, то в порядку позовного провадження суд розглядає не лише матеріальні правовідносини, але й юридичні факти в тому числі. Адже юридичні факти є підставою виникнення, зміни та припинення матеріальних правовідносин. Суд, розглядаючи та вирішуючи справу в порядку позовного провадження, не лише встановлює наявність або відсутність певних юридичних фактів, але й вирішує спір про матеріальне право, обумовлений відповідними юридичними фактами.

По-друге, навряд чи можливо визначити окремим предметом судового захисту в таких справах також доказові факти. Дійсно, наприклад, у справах про встановлення факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення відповідні свідоцтва будуть лише доказом певного юридичного факту. Проте предметом судового розгляду в такому випадку буде встановлення факту саме реєстрації відповідної події або дії, а не засобом їхнього доказування – доказом у даній справі. Тому в одній і тій самій цивільній справі певний факт не може бути і предметом, і засобом доказування.

Аналізуючи вищенаведені думки радянських учених-процесуалістів, можна зробити висновок, що вони визначали предметом судового захисту у справах окремого провадження лише захист охоронюваних законом інтересів.

Однак окреме провадження, як і позовне, слугує цілям захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів. Залежно від характеру охоронюваного законом інтересу і перешкод до його здійснення у порядку окремого провадження встановлюються юридичні факти двоякого роду: факти, від яких залежить виникнення, зміна чи припинення особистих чи майнових прав громадян або організацій, і факти, які самі по собі не тягнуть за собою такого роду наслідків, але набувають

юридичну значимість у силу того, що дія, яка створює зміст встановлюваного юридичного факту, була направлена на реєстрацію відповідними органами тієї чи іншої події або дії [5, ст. 230-231].

Автор погоджується з такою точкою зору, адже, дійсно, предметом судового захисту у справах окремого провадження є і захист неоспорюваних суб'єктивних прав заявника, наприклад, справи про усиновлення, про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі.

Такої позиції притримуються й сучасні українські науковці-процесуалісти. Наприклад, Р.М. Мінченко вважає, що загалом предмет судового захисту у справах окремого провадження необхідно розуміти як суб'єктивне право заінтересованої особи, так і охоронюваний законом інтерес заявника і заінтересованої особи. Але необхідно визначати предмет судового захисту в залежності від категорії справ окремого провадження і прийнятого рішення у цій справі, в основному, все ж таки, предметом судового захисту у справах окремого провадження є охоронюваний законом інтерес [6, ст. 15].

Проте варто наголосити, що предметом судового захисту у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, є лише охоронюваний законом інтерес. Зробивши висновок, що в таких справах предметом судового захисту є саме інтерес, а не суб'єктивне право, необхідно охарактеризувати поняття такого інтересу.

Д.М. Чечот зазначає, що воля особи певним чином в кінцевому результаті визначається інтересами цієї особи. Однак не варто робити висновок, що інтерес становить зміст (суть) суб'єктивного права, по-перше, і що вольовий зміст не має значення для суб'єктивного права, по-друге.

Тому інтерес є поняттям повністю самостійним і таким, що знаходиться за межами суб'єктивного права в якості його передумови і мети, і одночасно може бути і метою інших правових засобів, крім суб'єктивного права. Як наслідок, будучи передумовою виникнення і метою здійснення суб'єктивного права, соціальний інтерес не повинен розглядатися в якості суті суб'єктивного права.

Науковець наголошує, що не кожен соціальний інтерес має юридичний характер. Юридичний інтерес виникає на основі соціального інтересу і відповідної норми об'єктивного права. Норма права конкретизує соціальний інтерес, визначаючи ті суб'єктивні права та обов'язки, які може набути заінтересована особа. З точки зору свого виникнення юридичний інтерес має, таким чином, як об'єктивні (соціальний інтерес), так і суб'єктивні (воля законодавця) передумови. Це дає можливість визначити юридичний інтерес як виникаючу на підставі соціального інтересу і норми права можливість (чи наявність) набуття або втрати суб'єктивних прав та обов'язків [7, ст. 34-37].

Ураховуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що здійснення особою свого суб'єктивного права призводить до реалізації інтересу, який був передумовою такого права. Отже, захист суб'єктивного права зумовлює захист охоронюваного цим правом інтересу, який обумовив потребу в реалізації такого права.

Однак у певних випадках юридичні інтереси особи не можуть бути забезпечені за допомогою суб'єктивного права, адже такий інтерес не обумовлює певне суб'єктивне право. Однак розглядувані інтереси також потребують охорони, закріпленої в нормах об'єктивного права. Тому законодавець вирішив здійснювати охорону таких інтересів в особливому порядку окремого провадження.

Водночас необхідно чітко розмежовувати «юридичний інтерес» і «охоронюваний законом інтерес». Поняття юридичного інтересу є ширшим, адже до його складу входять не лише охоронювані законом інтереси, а й суб'єктивні права. Таким чином, установлюючи певний юридичний факт у порядку окремого провадження, суд лише реалізує охоронюваний законом інтерес особи, а не зобов'язує інших осіб до вчинення дій на користь заявника. У майбутньому заявник зможе здійснити своє суб'єктивне право на підставі рішення суду про визнання певного юридичного факту поза межами судової форми шляхом звернення до відповідних органів державної влади.

В.Є. Гукасян стверджує, що предметом судового захисту у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, слугує інтерес заявника, який має матеріально-правовий характер, але за своїм змістом дещо інший, чим інтерес позивача в позовному провадженні. Та визначає охоронювані законом інтереси як соціальні потреби, взяті законом під свою охорону не шляхом надання їх носіям суб'єктивних матеріальних прав, а надання їм (або іншим особам) права вдатися до судової або інших правових форм захисту [8, ст. 33, 37].

Необхідно додати, Д.М. Чечот вважає, що «охоронюваний законом інтерес», є інтересом матеріальним, виникає у зв'язку з дією норми матеріального права, отримуючи від неї прямий чи побічний захист, який застосовується в ході цивільного процесу чи в іншому порядку. Що стосується процесуального інтересу, то процесуальні інтереси опосередковуються в суб'єктивних правах та обов'язках учасників цивільного процесуального правовідношення. Тому необхідно мати на увазі, що визначене законом поняття «охоронюваний законом інтерес» стосується матеріально-правового, а не процесуального інтересу [7, ст. 43].

Однак, на думку В.П. Грібанова, можливість звернення за захистом інтересу не спирається на матеріальне суб'єктивне цивільне право, а являє собою суб'єктивне право процесуально-правового порядку [9, ст. 202-203].

З цього приводу необхідно зазначити, що процесуальний інтерес як у позивачів, так і заявників є загалом

однаковим: правова оцінка матеріальних правовідносин і (або) юридичних фактів (у справах окремого провадження) шляхом розгляду та вирішення цивільної справи судом, а, у свою чергу, предмет судового захисту – різний. У справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, – матеріальний охоронюваний законом інтерес, задоволення якого шляхом підтвердження наявності певного юридичного факту в рішенні суду забезпечить можливість реалізувати суб'єктивне право, обумовлене таким фактом.

Аналізуючи поняття охоронюваного законом інтересу, важливо розглянути рішення Конституційного Суду України № 18-рп/2004 від 01.12.2004 р. у справі щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 ЦПК України (справа про охоронюваний законом інтерес), у якому вказано, що інтерес, який, на відміну від інтересу в широкому розумінні, перебуває виключно в логічно-смысловому зв'язку із суб'єктивними правами, але прямо ними не опосередковується, тобто виходить за межі останніх. У такому значенні слово «інтерес» застосовується в Конституції України, у ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України і в багатьох законах та інших нормативно-правових актах.

У цьому рішенні суду вказано, що особливого значення набуває чітке розмежування понять «інтерес» (у вузькому розумінні) і «суб'єктивне право», логічно-смысловий зв'язок між якими є очевидним: і те, й інше опосередковується об'єктивним правом, гарантується та охороняється державою тощо.

Отже, поняття «охоронюваний законом інтерес», що вживається у ч. 1 ст. 4 ЦПК України та інших законах України у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права» (інтерес у вузькому розумінні цього слова) означає правовий феномен, який: а) виходить за межі змісту суб'єктивного права; б) є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони; в) має на меті задоволення усвідомлених індивідуальних і колективних потреб; г) не може суперечити Конституції і законам України, суспільним інтересам, загально-визнаним принципам права; д) означає прагнення (не юридичну можливість) до користування в межах правового регулювання конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом; є) розглядається як простий легітимний дозвіл, тобто такий, що не заборонений законом. Охоронюваний законом інтерес регулює ту сферу відносин, заглиблення в яку для суб'єктивного права законодавець вважає неможливим або недоцільним.

Таким чином, поняття «охоронюваний законом інтерес», що вживається в ч. 1 ст. 4 ЦПК України та інших законах України у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права», треба розуміти як прагнення до користу-

вання конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних та колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [10].

Висновки. Підсумовуючи наведене вище, необхідно зробити висновок, що предметом судового захисту в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, є лише **охоронювані законом інтереси**, які не опосередковані безпосередньо в суб'єктивному праві. Як наслідок, вбачається за необхідне викласти ч. 1 ст. 234 ЦПК України в такій редакції: «Окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, у порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та охоронюваних законом інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав».

Список використаної літератури

1. Юдельсон К.С., Волжанин В.П. Советское гражданское процессуальное право / Юдельсон К.С. – М. : Юрид. литература, 1965. – 470 с.
2. Чечот Д.М. Неисковые производства. – М. : Юрид. лит. – 1973. – 168 с.
3. Елисейкин П.Ф. Судебное установление юридических фактов : автореф. ... канд. юрид. наук. – Л. – 1960. – 16 с.
4. Елисейкин П.Ф. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение. – М. : Юрид. лит. – 1972. – 128 с.
5. Добровольский А.А. Советский гражданский процесс / Под ред. А.А. Добровольского. – М. : Изд-во Моск. ун-та. – 1979. – 367 с.
6. Мінченко Р.М. Окреме провадження в цивільному процесі України : Навчальний посібник / Під ред. Р.М. Мінченко. – О. : Фенікс. – 2010. – 224 с.
7. Чечот Д.М. Суб'єктивне право и формы его защиты. – Изд. ЛГУ. – 1968. – 71 с.
8. Гукасян Р.Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве. – Саратов : Приволжское книжное издательство. – 1970. – 189 с.
9. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. – М. : Рос. право. – 1992. – 207 с.
10. Рішення Конституційного Суду України від 01 грудня 2004 року № 18-рп у справі № 1-10/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04>